

γίας και γεωγραφικής κατάστασης (σσ. 41-56) ακολουθούνται από σύνοψη περί της ιστορικής και διοικητικής εξέλιξης της περιοχής (σσ. 57-102), με ειδικά υποκεφάλαια για την περίοδο έως την ολοκλήρωση του θεματικού συστήματος (της α΄ φάσης) τον 7ο αι. (σσ. 57-69), για την περίοδο από την προαναφερόμενη ολοκλήρωση έως τη μάχη του Μαντζικέρτ, 7ος αι. - 1071 μ.Χ. (σσ. 69-82) και για την περίοδο των αναμετρήσεων ανάμεσα στους Βυζαντινούς, τους Τούρκους και τους Λατίνους, 11ος-15ος αι. (σσ. 82-102). Ακολουθούν ειδικές ενότητες για την εκκλησιαστική ιστορία της περιοχής (σσ. 103-116) καθώς και για τα οδικά δίκτυα, αλλά και το εμπόριο της περιοχής (σσ. 117-137, 138-151). Το β΄ μέρος του τόμου καλύπτεται, ως συνήθως με τους τόμους της σειράς, από τα αναλυτικά λήμματα περί πόλεων, χωριών, τοποθεσιών διαφόρων, ποταμών, λιμνών, βουνών, λόφων, κάστρων-φρουριών κ.ά. οχυρώσεων κλπ. (σσ. 153-285). Ανάμεσά τους ξεχωρίζουν τα εντυπωσιακά υπομνηματισμένα λήμματα περί Άμαστρης (σσ. 161-170), Δαδύβρης (σσ. 186-7), Γάγγρας (σσ. 196-199), Ηρακλείας/Ποντοηρακλείας (σσ. 208-216), Κασταμώνος/Κασταμονής (σσ. 228-229), Κλαυδιούπολης (σσ. 235-237), Κρατείας (σσ. 239-240), Κρώμας (σσ. 241-242), Κύτρωου (σσ. 245-246), Πομπηούπολης (σσ. 260-262), Προυσιάδος/Πλουσιάδος (σσ. 264-266), Σαφράμπολης (σσ. 268), Τίου/Τηΐου (σσ. 276-278) κ.ά.

Αναλυτικό ευρετήριο όρων-εννοιών, γεωγραφικών τοποθεσιών και προσώπων κλείνει τη θαυμάσια αυτή έκδοση, που αναμφίβολα παίρνει επάξια τη θέση της δίπλα στους υπόλοιπους τόμους της πολύτιμης αυτής σειράς για την έρευνα.

A. Σαββίδης

Θεόδωρος Παπαδόπουλλος (δ/ση - γενικός συντονισμός - επιμέλεια), *Ιστορία της Κύπρου*. Μέρος Α΄: τόμος Δ΄: *Μεσαιωνικόν βασίλειον - Ενετοκρατία / Εξωτερική ιστορία - πολιτικοί και κοινωνικοί θεσμοί - δίκαιον - οικονομία - Εκκλησία*. Μέρος Β΄: τόμος Ε΄: *Μεσαιωνικόν βασίλειον - Ενετοκρατία / Πνευματικός βίος - παιδεία - γραμματολογία - βυζαντινή τέχνη - γοτθική τέχνη - νομισματοκοπία - βιβλιογραφία*. Τόμος Ε΄, β΄ μέρος: *Πίνακες, Ίδρυμα Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ΄ / Γραφείον Κυπριακής Ιστορίας*, Λευκωσία 1995-96, σσ. XV, 1-862, πίνακες + XVI, 863-1631, ευρετήριο + μαυρόασπροι πίνακες ανά κεφάλαιο του Β΄ μέρους.

Το 1995 ξεκίνησε στην Κύπρο η έκδοση ενός συλλογικού έργου τιτάνιου διαμετρήματος, της «*Ιστορίας της Κύπρου*», με γενικό προγραμματισμό και διεύθυνση έκδοσης από τον γνωστό Κύπριο ιστορικό Θεόδωρο Παπαδόπουλο.

λο, διευθυντή του Γραφείου Κυπριακής Ιστορίας του Ιδρύματος Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ΄. Το όλο έργο προβλέπεται να ολοκληρωθεί σε 7 τόμους, με 2 επίμετρα, ως εξής: Τόμος Α΄: *Αρχαία Κύπρος* (μέρος Α΄: Προϊστορικοί χρόνοι - ασσυριακή, αιγυπτιακή και περσική κυριαρχία - αρχαία βασιλεία). Τόμος Β΄: *Αρχαία Κύπρος* (μέρος Β΄: Ελληνιστική Κύπρος - Η Κύπρος επαρχία του ρωμαϊκού κράτους - Η αρχαία θρησκεία - Η αρχαία γραμματολογία - συγκριτικός χρονολογικός πίναξ - βιβλιογραφία - ευρετήριο). Τόμος Γ΄: *Βυζαντινή Κύπρος* (Η εισαγωγή του Χριστιανισμού και η θεμελίωση της Κυπριακής Εκκλησίας - Η ένταξη της Κύπρου στο διοικητικό σύστημα της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Οι αραβικές επιδρομές - Εκκλησιαστικοί θεσμοί - Αγιολογία - Παιδεία - Τέχνη - Κατάργηση της βυζαντινής κυριαρχίας - Βιβλιογραφία - ευρετήριο - πίνακες). Τόμοι Δ΄-Ε΄: *Μεσαιωνικό βασίλειον - Ενετοκρατία* (μέρη Α΄-Β΄ / οι εδώ παρουσιαζόμενοι τόμοι). Τόμος Στ΄: *Τουρκοκρατία* (Οθωμανική κατάκτησις - Διοικητικό και οικονομικό σύστημα - Εμπόριο και εμπορικές σχέσεις - Η Εκκλησία Κύπρου κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας - βιβλιογραφία - ευρετήριο). Τόμος Ζ΄: *Βρετανική (sic) κυριαρχία* (υπό προγραμματισμό). Επίσης, υπό προγραμματισμό τελούν τα 2 επίμετρα του έργου (*Ο πολιτισμός της αρχαίας Κύπρου / Ο λαϊκός πολιτισμός*).

Οι συγγραφείς των κεφαλαίων των τόμων Δ΄ και Ε΄, που εξετάζουν την περίοδο της Λατινοκρατίας (Λουζινιανοί 1192-1489 και Βενετοί 1489-1570), είναι όλοι τους επιστήμονες που έχουν στο παρελθόν συμβάλει με το έργο τους στη μελέτη της κυπριακής ιστορίας και του πολιτισμού. Η Λατινοκρατία (όχι απλά «Φραγκοκρατία» όπως αναφέρεται στους δύο προλόγους των τόμων στην εν λόγω περίοδο ο γενικός συντονιστής: τόμ. Δ΄, σ. ΙΧ, τόμ. Ε΄, σ. ΙΧ) στην Κύπρο έχει μελετηθεί κατά τις τελευταίες δεκαετίες εκτενέστερα, όπως εξάλλου φαίνεται από την πλούσια βιβλιογραφία πηγών-βοηθημάτων στο τέλος του Ε΄ τόμου (σσ. 1487-1564), που συνέταξε προσεκτικά ο συντονιστής.

Στον Δ΄ τόμο (1995) γράφουν οι: *Jean Richard*, «Η σύσταση και οι βάσεις του μεσαιωνικού βασιλείου, 1192-1205» (σσ. 1-19), «Το μεσαιωνικό βασίλειο από το 1205 έως το 1324» (σσ. 21-50), «Οι πολιτικοί και κοινωνικοί θεσμοί του μεσαιωνικού βασιλείου» (σσ. 333-74), «Το δίκαιο του μεσαιωνικού βασιλείου» (σσ. 375-386), *Peter W. Edburg*, «Η πολιτική ιστορία του μεσαιωνικού βασιλείου από τη βασιλεία του Ούγου Δ΄ μέχρι (sic) τη βασιλεία του Ιανού, 1324-1432» (σσ. 51-158), «Οι τελευταίοι Λουζινιανοί, 1432-89» (σσ. 177-258), *Robert Irwin*, «Οι εισβολές των Μαμελούκων στην Κύπρο» (σσ. 159-176), *Michel Balard*, «Οι Γενουάτες στο μεσαιωνικό βασίλειο της Κύπρου» (σσ. 259-332, πίνακες), *David Jacoby*, «Το εμπόριο και η οικονομία της Κύπρου, 1191-

1489» (σσ. 387-454), *Benjamin Arbel*, «Η Κύπρος υπό βενετική κυριαρχία» (σσ. 455-536, πίνακες), Θεόδωρος Παπαδόπουλλος, «Επίμετρο: Ιάκωβος Διασσωρινός» (σσ. 537-542), «Η Εκκλησία Κύπρου κατά την περίοδο της Φραγκοκρατίας» (σσ. 543-665), «Δομή και λειτουργία του φεουδαρχικού πολιτεύματος» (σσ. 759-784, πίνακες), *Giorgio Fedalto*, «Η Λατινική Εκκλησία στο μεσαιωνικό βασίλειο» (σσ. 667-732), *Anthony Luttrell*, «Τα στρατιωτικά τάγματα» (σσ. 733-757) και *W. H. Rudt de Collenberg* (†), «Δομή και προέλευση της τάξεως των ευγενών» (σσ. 785-862, 2 γενεαλογικά κ.ά. επίμετρα). Ο Δ' τόμος κλείνει με ένθετο τμήμα 14 γενεαλογικών πινάκων, κυριολεκτικά πολύτιμο για τους μελετητές της περιόδου αυτής.

Στον Ε' τόμο (1996) γράφουν οι: *Gilles Grivand*, «Πνευματικός βίος και η γραμματολογία κατά την περίοδο της Φραγκοκρατίας» (σσ. 863-1207), *Χρύσα Μαλτέζου*, «Ο κυπριακός Ελληνισμός του εξωτερικού και η πνευματική του δράση κατά την περίοδο της Ενετοκρατίας, 1489-1571» (σσ. 1209-1227), *Ανδρέας και Ιουδήθ Στυλιανού*, «Η βυζαντινή τέχνη κατά την περίοδο της Φραγκοκρατίας, 1191-1570» (σσ. 1229-1407, με συντομογραφίες), *Δήμητρα Παπανικολάου-Μπακιριτζή*, «Επίμετρο: η εφραλωμένη κεραμεική» (σσ. 1409-1413), *Monique Rivoire-Richard*, «Η γοθτική τέχνη στην Κύπρο» (σσ. 1415-1454), *Cécile Morrisson* και *Marc Bompaire*, «Η νομισματοκοπία στο μεσαιωνικό βασίλειο, 1191-1489» (σσ. 1455-1480, με 6 πίνακες). Ακολουθεί τμήμα προσθηκών (περί νομισματοκοπίας) στις σσ. 1481-1484, καθώς και μικροδιορθώσεις για τον τόμο Δ' στη σ. 1485. Ξεχωριστός τόμος (Ε', β') περιέχει πλήθος εικονογραφικού υλικού.

Το γενικό ευρετήριο (για τους τόμους Δ' -Ε') έχει επιμεληθεί ο ερευνητής του Κέντρου της Ιεράς Μονής Κύκκου Αντρέας Γιακόβλεβιτς (σσ. 1565-1631). Αναμένεται με ιδιαίτερο ενδιαφέρον η συνέχιση και ολοκλήρωση του μνημειώδους αυτού έργου και ελπίζεται ότι στους επόμενους τόμους η κυπριακή και ελληνική κυπριολογία θα έχει πυκνότερη εκπροσώπηση. Φανερό, τέλος, καθίσταται ότι με την πρόοδο της κυπριολογίας, μετά την ολοκλήρωση όλων των τόμων (με τις οικείες ανά εποχή βιβλιογραφίες), θα υπάρξει ανάγκη ενημέρωσης του βιβλιογραφικού τμήματος του έργου (πρβλ. το γενικό εγχειρίδιο των *P. Kitromelides* - *M. Evriviades*, *Gyprus*, τόμ. 28 στη σειρά «World Bibliographical Series», Οξφόρδη - Santa Barbara 1982 [βιβλιοκρισία του *A. Σαββίδη*, *Βυζαντινός Δόμος* 2, 1988, 247-250] και την «Κυπριολογική βιβλιογραφία» του *K. Π. Κύρρη* στον τόμο 13-16/2 της *Επετηρίδας Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών* (Κύπρου) 1984-87, έκδ. 1989, για τα έτη 1980-89.